

CADRUL LEGISLATIV ȘI DESCRIEREA TIPOLOGIILOR DE CONSTRUCȚII TRADIȚIONALE DIN BUCOVINA ISTORICĂ (PARTEA DE SUD)¹

RODICA JUGRIN, OVIDIU BĂTĂ

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: rodicajugrin@gmail.com, bataovidiu@yahoo.com

Traditional Buildings in Historical Bukovina (Southern Part). Legal Framework and Description

*(Abstract)**

The first part of the article presents some of the legislative measures regarding the construction of buildings in Bukovina, issued during 1783–1863. These relate to: “fire regulation”, “regulation and widening of streets and markets and the use of construction materials only”, the construction of adjacent buildings, garbage dump and road construction distance, use of “solid construction materials”, use of bare bricks, construction of holes and use of zinc to cover private buildings, and so on. Two laws were drafted on “the offices called to exercise the construction policy and their operation”.

In the second part are described the typologies of traditional construction in Bukovina, a region where the woodworking craftsmanship has taken shape since archaic times. Over the years, techniques have been developed for a comfortable living, the solutions found for joining beams or making roofs (with shingles of different sizes) with two or four sloping sides being some of the elements of authenticity of the traditional Bukovinian architecture. From a single-room dwelling with a porch house, the traditional wooden house evolved to a “room-passage-room” type of house, with a veranda, an arbour in front of the house and a pantry on the back. The shape, materials, dimensions and construction technique of the doors and windows, the use of natural building materials for the foundation of the house (cut and shaped stone blocks, without any mortar to bind them) complete the harmonious appearance of the traditional Bukovinian house. The decorations of the houses (often fretwork patterns like rosettes, squares, rhombuses, rectangles, moose, ropes, birds, “trees of life”) are characterized by sobriety and include symbols specific to the spirituality of the place. The roofs also have decorative elements like the so-called “beetles”, or fumigants and pins on the top. Some of the fences, made of beech or

¹ Articol realizat în cadrul proiectului „PORT Cultural, PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală” // Cod proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0884, nr. 56PCCDI/2018.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

plank, have roofs with two slopes, with decorative elements (carving or fretwork) on pillars and gates. Regarding the household annexes (stable with barn, cellar or pantry, summer kitchen) – these are positioned around the house and are built of the same materials as the house.

Keywords: Bukovina, history, legislation, traditional constructions, construction typologies.

Partea de nord-vest a Moldovei, un teritoriu de 10 441 km², care cuprindea trei orașe (Cernăuți, Suceava și Siret), 226 de sate și 52 de cătune, cu o populație evaluată, de obicei, la cifra de 71 750 de locuitori, a fost ocupată, începând cu toamna anului 1774, de către Imperiul Habsburgic². După anexarea Bucovinei, cum a fost numit acest teritoriu de către autoritățile habsburgice, a început procesul de „integrare rapidă și efectivă, cu maximum profit economic și strategic, în cadrele Austriei, prin transformarea Bucovinei într-o «țară» de cultură și civilizație germană, identică celorlalte provincii ale Casei imperiale. Au variat doar căile, metodele și mijloacele de realizare a obiectivelor Vienei”³. Astfel, în provincia anexată, habsburgii au inițiat o serie de reforme, care au dus la transformări sociale și economice.

Printre măsurile adoptate în provincie se regăsesc și cele referitoare la elaborarea unei legislații speciale privitoare la organizarea construcțiilor. Enumerăm, în continuare, câteva dintre ordinațiunile, patentele, decretele și legile emise în perioada 1783–1863⁴. Astfel, despre „încuviințarea construcțiilor” au fost emise următoarele legi: Patenta împărțescă din 28 iulie 1786/Regulamentul de foc din 28 iulie 1786 „pentru orașe și târguri, pentru locurile rurale”; Emisul cercual din 22 martie 1787; Ordinațiunea guvernială din 29 octombrie 1787, despre „regularea și lărgirea străzilor și a piețelor și utilizarea numai de material vârtos la construcții”; Ordinațiunea guvernială din 1 septembrie 1801; Decretul Cancelariei Aulice din 15 februarie 1803; Ordinațiunea guvernială din 28 decembrie 1823, despre „clădirile anexe – stodoale, grajduri”; Ordinațiunea guvernială din 24/28 noiembrie 1831, despre „regularea și lărgirea străzilor și piețelor, despre eșitori/WC și gropi de gunoi”; Legea din 5 ianuarie 1835.

„Specialele precauțiuni și norme privitoare la edificări cu privire la situațiune sau destinație” au fost reglementate prin următoarele legi: Ordinațiunea guvernială din 22 aprilie 1825, despre construcții și reparații edificii existente lângă frontiera cu Moldova; Ordinațiunea guvernială din 30 ianuarie 1827, despre distanța de construire de la șosele; Ordinațiunea guvernială din 30 martie 1842; Decretul

² Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998, pp. 23, 25.

³ *Ibidem*, pp. 46–47.

⁴ Acestea au fost publicate în *Manualul Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei, pentru uzul membrilor reprezentanțelor comunale și al secretarilor comunali*, compus la ordinul Comitetului Provincial Bucovinean de secretarul țării, dr. Eugen Simiginowicz, edat de Comitetul Țării al Ducatului Bucovinei, Cernăuți, Editura Comitetului Provincial Bucovinean, 1902, pp. 327–367.

Cancelariei Aulice din 13 iulie 1847; Ordinațiunea guvernială din 22 august 1847; Decretul Cancelariei Aulice din 28 aprilie 1848; Ordinațiunea guvernială din 24 mai 1848; Legea comunală din 14 noiembrie 1863.

Normele pentru construcții erariale/administrative au fost stipulate în: Ordinațiunea Consiliului Aulic de Război din 1 februarie 1823; Ordinațiunea guvernială din 14 martie 1823; Decretul Cancelariei Aulice din 30 septembrie 1843; Ordinațiunea guvernială din 1 noiembrie 1843. De asemenea, „normele referitoare la edificarea însăși” se regăsesc în: Ordinațiunea guvernială din 6 septembrie 1783, despre ogiaguri; Ordinațiunea guvernială din 29 octombrie 1787, despre „regularea și lărgirea străzilor și a piețelor; utilizarea numai de material vârtos la construcții”; Ordinațiunea guvernială din 27 mai 1790; Ordinațiunea guvernială din 9 decembrie 1791, despre „abateri de la material vârtos și ogiaguri sigure zidite”; Ordinațiunea guvernială din 1 septembrie 1801; Ordinațiunea guvernială din 2 martie 1804; Ordinațiunea guvernială din 5 iunie 1812, despre material vârtos; Ordinațiunea guvernială/Emisul cercual din 6 iunie 1823, despre întrebuințarea cărămizilor nearse; Ordinațiunea guvernială din 26 iunie 1812; Ordinațiunea guvernială din 7 iulie 1812; Ordinațiunea guvernială din 30 mai 1817; Ordinațiunea guvernială din 26 mai 1822, despre „construirea ogiagurilor din cărămizi nearse sau din împletituri”; Ordinațiunea guvernială din 21 decembrie 1823, despre „abateri material vârtos”; Ordinațiunea guvernială din 28 decembrie 1823, despre clădirile anexe – stodoale, grajduri; Decretul Cancelariei Aulice din 7 mai 1829, despre utilizarea zincului la acoperirea construcțiilor private; Ordinațiunea guvernială din 28 noiembrie 1831, despre „regularea și lărgirea străzilor și piețelor, despre eșitori/WC, gropi de gunoi”; Ordinațiunea guvernială din 13 noiembrie 1835; Ordinațiunea guvernială din 20 mai 1839; Ordinațiunea guvernială din 29 septembrie 1842, despre „material vârtos pentru construcții”; Decretul Cancelariei Aulice din 28 septembrie 1843; Ordinațiunea guvernială din 12 noiembrie 1843, despre ogeaguri rotunde (rusești); Decretul Cancelariei Aulice din 17 octombrie 1845.

Două legi au fost elaborate cu privire la „oficiile chemate de a exercita poliția construcțională și funcționarea acestora”: Ordinațiunea ministerială din 30 septembrie 1857, despre „încălcările normelor poliției construcționale” și Legea comunală din 14 noiembrie 1863.

În privința descrierii tipologiilor de construcții tradiționale din Bucovina, pornim de la ideea că provincia a fost regiunea în care meșteșugul prelucrării lemnului a prins contur încă din vremuri arhaice. Aici se poate vorbi despre o adevărată dezvoltare a culturii lemnului (din lemn se făceau casele, șura, grajdul, poarta și gardul, mobilierul din interiorul caselor – lada de zestre, masa, patul, lavița, blidarul, coveți, poloboace, linguri, războiul de țesut, roata, fusul, furca pentru tors), influențată de factori istorico-geografici, cu particularități de la o zonă la alta, pe linia tehnicilor de lucru, în special datorită influențelor aduse în provincie de către etnicii germani, polonezi, slovaci, colonizați după anexarea acestora de către austrieci.

De-a lungul timpului, s-au dezvoltat tehnici pentru o locuire confortabilă, soluțiile găsite pentru îmbinarea bânelor sau realizarea acoperișurilor (cu învelitori din draniță, de diferite dimensiuni) în două sau patru ape fiind câteva dintre elementele de autenticitate ale arhitecturii tradiționale bucovinene. De la o locuință cu o singură încăpere și tindă cu prisă, casa tradițională din lemn a evoluat către o locuință de tip cameră – tindă – cameră, cu gang și foișor la fațadă și cămară pe latura din spate. Forma, materialele, dimensiunile și realizările tehnice ale ușilor și ferestrelor, folosirea materialelor de construcție naturale pentru temelia casei (blocuri de piatră tăiate și fasonate, nelegate cu mortar) întregesc aspectul armonios al casei tradiționale bucovinene. La acestea se adaugă și decorul caselor (rozeta, pătratul, romb, dreptunghiul, morișca, funia, pasărea, pomul vieții sunt unele dintre motivele decorative, realizate prin cioplire, crestare traforare, sculptură), caracterizat prin sobrietate, cu simboluri specifice spiritualității locului, elementele de tâmplărie, detaliile de acoperiș (bolduri, coamă – cu elemente decorative numite „ciocârlani”, fumărițe, cu bold la vârf și lemn traforat), gardurile din bârne sau scânduri, unele dintre ele cu acoperișuri în două ape, cu elemente decorative (sculptate sau traforate) la stâlpii de susținere și la porțile de acces. În ceea ce privește anexele gospodărești (grajdul cu șură, celarul sau cămara, hâjul sau bucătăria de vară), acestea sunt poziționate în jurul casei de locuit și sunt construite din aceleași materiale ca și locuința.

Toate aceste aspecte legate de evoluția construcțiilor tradiționale din Bucovina istorică au stat în atenția cercetătorilor preocupați de studiul artei populare din regiune⁵. Aceasta „prezintă un interes deosebit, cât și dificultăți de un caracter special. Interesul izvorăște, înainte de toate, din vechimea pe care o dovedesc, în parte, precum și în întregul lor, elementele componente ale artei populare din Bucovina. Dificultățile, mai mari poate decât în alte părți ale țării, izvorăsc din complexitatea etnografică și istorică, adeseori greu de sesizat”⁶. De aceea, cercetările privind evoluția construcțiilor tradiționale din Bucovina istorică trebuie să aibă în vedere aspecte ce țin de factorii naturali (care joacă un rol important în determinarea structurii așezărilor, a densității gospodăriilor), de zonele etnografice, de tipurile de așezări (satul răsfiat și satul risipit, satele dispuse de-a lungul văilor, satele dispuse de-a lungul drumului), precum și de tipurile de gospodărie și locuințe tradiționale, care, de-a lungul timpului, au evoluat și s-au diferențiat. În părțile muntoase, gospodăria era dominată de construcțiile destinate animalelor și furajelor (șurile și grajdurile, cu două-trei încăperi, acoperiș înalt, în patru ape, cu învelitoare de draniță). În părțile de șes exista un tip deosebit de șură,

⁵ Amintim aici lucrările semnate de: Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975; Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina. Arhitectura populară*, București, Editura Meridiane, 1983; Mihai Camilar, *Arhitectura populară bucovineană*, Suceava, Centrul Cultural „Bucovina”, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2014.

⁶ Em. Condurachi, *Prefață*, în Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, p. 3.

de dimensiuni mari, destinată adăpostirii cerealelor (un exemplar din acest tip de șură, originar din Voitinul, a fost transferat, în anul 1960, la Muzeul Satului). Un alt tip de șură era cel numit „șură cu fân” (răspândit pe valea Bistriței), iar „coleșna”, care cuprindea adăpostul pentru oi și oborocul pentru fân, era specifică gospodăriilor huțulilor. O altă construcție anexă din gospodăria bucovineană era „căsuța”, „hâjul” sau „bordeiul” – bucătăria de vară, construită din lemn, având o singură încăpere. Amintim aici și de așa-numitul „clit”, construcție anexă din gospodăria huțulă, și de „sâiac” („sâsâiac”) – construcție realizată din împletitură de nuiele, folosită pentru ținut porumbul, întâlnită în satele din șesul Rădăușilor și în părțile Siretului.

Pornind de la criteriul legat de relația pozițională dintre casă și șură în organizarea gospodăriei, sunt identificate mai multe tipuri de gospodării: gospodăria cu casa așezată în mijlocul curții, cu latura lungă (fațada) orientată spre uliță, șura pe stânga, perpendicular pe planul de amplasare al casei și cu latura lungă îndreptată spre interiorul curții; gospodăria cu curte dublă, cu construcțiile anexe grupate într-un ansamblu așezat la intrarea în gospodărie, despărțit de partea locuibilă (casă, bucătărie de vară, hambare pentru cereale) printr-un garduleț; gospodăriile în care casa și șura sunt așezate față în față, pe latura îngustă înspre stradă; gospodăriile cu casa amplasată în prim-planul gospodăriei, cu latura scurtă înspre uliță, șura în fundul curții, perpendicular pe planul de construcție al casei și cu latura lungă orientată spre poarta de intrare în curte; gospodăria cu ocol întărit.

În privința arhitecturii locuinței, casa țărănească din Bucovina are câteva particularități: masivitate, soliditatea materialului și a tehnicii de construcție, raportul dintre lungimea fațadei și adâncime (3/2; în unele cazuri se înregistrează și valori mai mari). Casa tradițională prezenta aspecte caracteristice și în privința planimetriei: locuința cu o singură încăpere („căsuță”, „hâj”, „bucătărie de vară”); casa cu tindă rece (unul din cele mai vechi planuri de locuință); casa cu tindă rece și cămară (un exemplar din acest tip de locuință a fost transferat, în anul 1960, de la Straja, la Muzeul Satului); casa cu cămară (plan de construcție mai rar întâlnit); casa cu două camere de locuit, despărțite printr-o tindă (o casă cu acest plan, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a fost transferată de la Voitinul la Muzeul Satului); locuința cu cerdac, tip de casă specific satelor românești din regiune. De importanță sunt și detaliile de tehnică a construcțiilor locuințelor bucovinene, decorația arhitecturii, interiorul (cu câteva elemente specifice, cum ar fi cuptorul, „meșter-grinda” sau „coarda”, lavițele – „laițele” ș.a.), care „se prezintă ca un tot unitar, ca o singură creație artistică populară ca volum, forme, elemente ornamentale și cromatice, compoziție ornamentală, în care apare clar sincretismul structurat organic al tuturor genurilor artei populare”⁷.

Pe baza cercetărilor lui Nicolae Cojocaru, putem să ne facem o imagine asupra evoluției casei țărănești începând cu epoca voievodală. „În perioada următoare

⁷ Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, pp. 57–73.

descălecatului Moldovei, afirmă acesta, casa țărănească de sub obcinile bucovinene capătă câteva trăsături definitorii. Astfel, își stabilizează forma, devenind pătrată, mai rar dreptunghiulară și cu funcționalitate proprie în cadrul gospodăriei, individualizându-se ca vatră destinată exclusiv pentru locuit. De asemenea, se semnalează acum și un început de separație funcțională interioară, prin despărțirea spațiului în odăi, depășind forma monocelulară, specifică locuinței străromâne, ceea ce duce și la un plus de preocupări artistice”. Cercetările lui Nicolae Cojocaru se referă și la: – vetrele de obârșie ale caselor actuale (descălecarea unor așezări direct pe moșie sau în locuri „pustii”, formarea așezărilor prin „roire” din satul matcă a unor locuitori și stabilirea lor pe o nouă vatră de sat – așezări „roite” în același hotar și așezări „roite” pe un nou teritoriu, formarea satelor prin extinderea vetrelor sătești, formarea satelor prin diviziune); – influența noilor elemente constructive asupra locuințelor tradiționale (venirea bejenarilor ardeleni; legătura cu imperiul de ocupație, prin filiera căreia au pătruns în provincie elemente constructive străine; pătrunderea influențelor în arhitectura caselor bucovinene s-a făcut prin construirea caselor din nou, reconstrucție și prin modificarea pe loc; cu toate influențele care au caracterizat evoluția casei bucovinene după anul 1775, ea a rămas de o „surprinzătoare originalitate”; „preluarea elementelor novatoare s-a făcut aici liber și ponderat”); – constituirea stilului propriu („pe structura trainică a arhitecturii tradiționale țărănești din Bucovina s-au adăugat relativ puține elemente esențiale aduse de populațiile alogene”); – spațiul de construcție (alegerea locului de construcție, orientarea casei); – materialele (lemnul, piatra); – uneltele (toporul sau securea, cuțitoaia, rindeaua, scaunul de mezdrit, sfredelul sau burghiul); – construirea caselor (temelia, talpa casei, pereții, acoperișul, tavanul, lipirea pereților, pardoseala, prispa, ușile și ferestrele); – ornamentația exterioară (dispusă pe anumite părți ale casei, fără a forma un ansamblu unitar); – tipuri de case (casa veche simplă – casa cu tindă rece; casa cu tindă și cămară; casa cu două odăi și cu tindă rece la mijloc; casa cu cerdac); – organizarea interiorului și spațiile funcționale (casa – colțul cu cuptor și vatră, colțul cu patul, colțul cu masa și lavițele așezate în unghi, colțul cu dulapul de vase; tinda; casa mare – colțul cu blidar, colțul cu masă, colțul cu pat, colțul zestrei, colțul cu sobă; cămara – în tindă; în dosul casei, numită și celar); – decorația interioară (incizia, creștătura, pirogravura, horjarea, pictura, sculptura, traforajul, țesătura, cusătura); – credințe și datini legate de construirea caselor (la începutul lucrărilor, la înălțarea construcției, la intrarea în casă nouă). Dintre concluziile autorului reținem ideea următoare: casa țărănească din Bucovina contribuie la „diversitatea și unitatea gândirii și civilizației noastre. De la admirabila ei plasare în relief, exploatându-i acestuia toate datele și completându-l în același timp, în perspectiva unei armonii superioare, la știința folosirii materialelor și a punerii în valoare a tuturor «aptitudinilor» acestora, la adecvarea la climă și ocupații, la starea socială și la dimensiunile familiei, totul este chibzuit cu o inteligență specifică [...]. De aceea, există suficiente motive de a crede că ea este deopotrivă un nucleu expresiv și generativ al inteligenței arhitecturale naționale”⁸.

⁸ Nicolae Cojocaru, *op. cit.*, pp. 49, 124.

Cercetările privind construcțiile tradiționale din Bucovina au avut în vedere și evoluția planimetrică și volumetrică a locuinței țărănești, evoluția sistemelor constructive, a tehnicilor de construcție, a materialelor folosite, a decorului în arhitectura populară. Mihai Camilar este de părere că, în Bucovina, construirea locuinței a cunoscut „un proces de particularizare tipologică”. Autorul vorbește despre „civilizația arhitectonică” din această zonă, în care „casele de locuit, șurile sau standolele, celarele, instalațiile tehnice populare, clopotnițele și bisericile de lemn, fântânile, troițele etc. îmbină într-un echilibru armonios și admirabil raporturi și forme geometrice concepute și integrate într-o spațialitate specifică domeniului”. Înscriindu-se în aria culturală a arhitecturii nordice europene, arhitectura țărănească bucovineană prezintă două sisteme constructive: cel al cununelor orizontale din bârne („Blockbau”) și cel al unui schelet portant de lemn, umplut cu diverse materiale („Fachwerk”). În privința plasticii arhitectonice, autorul este de părere că teritoriul bucovinean a conservat forme arhaice: casa din lemn cu acoperiș din draniță sau paie, în patru ape, specifică și în restul teritoriului românesc. Din punct de vedere al sistemelor constructive, locuințele au trecut prin diferite etape de evoluție: locuința monocelulară (cunoscută sub diverse denumiri: bordei, odaie, hâj, cuhnie) – caracterizată prin echilibrul proporțiilor, decorul simplu și elegant, redat de contrastul dintre brunul patinat al bânelor pereților și albul chenarelor din jurul ferestrelor și al ușilor; casa cu tindă rece (în spațiul bucovinean, spre deosebire de alte zone românești, nu s-au semnalat instalații de încălzire în tindă) și o cameră de locuit, pe care o întâlnim frecvent în secolele XVIII–XIX, ea funcționând, în exemplare reduse, și în secolul al XX-lea; locuința cu tindă – cameră de locuit – cămară în spatele tindei (specifică, se pare, nordului Moldovei, acest tip de locuință este rar întâlnit în restul arhitecturii românești); locuința de planimetrie simetrică, cu tinda la mijloc și două camere cu intrări separate, cu unele adaptări constructive pentru animale (locuință atestată în secolul al XIX-lea); locuința bicelulară, cu camere aproximativ egale, una de locuire permanentă, iar cealaltă devenind un spațiu de prezentare (acest tip de locuință, care a apărut pe spații mai restrânse, ca un vechi ecou al casei cu tindă și cameră sau, poate, sub influență germană, a avut o durată scurtă de existență, fiind întâlnită în special acolo unde s-au așezat coloniștii germani). Începând de la jumătatea secolului al XIX-lea se construiesc case cu planimetrie mai dezvoltată, având chiar și patru camere, cu gangul dispus în jurul construcției. În planimetria casei tradiționale se disting câteva elemente constructive: prispa (de mare utilitate și importanță, oferind locuinței un aspect aparte) și foișorul/cerdacul (acesta apare în Bucovina odată cu dezvoltarea locuinței bicamerale de genul cameră – tindă, fiind întâlnit mai frecvent în părțile Dornei, Câmpulungului și Rădăuților). Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Bucovina, sub influența culturală germană, a avut loc o extindere planimetrică și o îmbunătățire a organizării interiorului locuințelor. Acum se răspândește tehnica de construcție cu bârne cioplite în patru fețe și îmbinarea la colțuri în cheutori trapezoidale, se înmulțesc gospodăriile cu șuri masive și alte anexe polifuncționale, gospodăria se dezvoltă pe

verticală cu camere mansardate și apar casele cu „pinion”. Mihai Camilar se oprește și asupra elementelor decorative (funia, torsada, pomul vieții, dintele de lup) și constructiv-decorative (prisma, foișorul, cu stâlpi frumos decorați, consola) ale gospodăriilor tradiționale bucovinene, tratează aspecte legate de arhitectura de interior și modalitatea de organizare interioară a caselor țărănești, aflată în concordanță cu peisajul local și cu ocupațiile de bază practicate în timp⁹.

Campaniile de cercetări monografice cu caracter interdisciplinar, organizate de Dimitrie Gusti în Bucovina în anii 1928 și 1938 (la Fundu Moldovei, Bucșoia, Capu Codrului, Cârlibaba, Ciocănești, Gura Humorului, Iacobeni, Negruleasa, Sadova, Stulpicani, Valea Seacă, Vatra Dornei, Voroneț) au contribuit la cunoașterea realităților satului românesc interbelic, demonstrând importanța culturii și civilizației populare pentru istoria poporului român¹⁰. La Fundu Moldovei, o echipă multidisciplinară formată din 60 de specialiști (antropologi, economiști, muzicologi, artiști plastici, arhitecți, geografi, medici ș.a.) a cercetat gospodăria țărănească (românească, ruteană, germană), cu elementele ei componente: locul de casă, casa propriu-zisă, cu inventarul fiecărei camere, construcțiile economice și obiectele specifice, planul gospodăriilor și al construcțiilor, obiceiuri legate de construcția casei, organizarea familiei. Fișele monografiștilor cuprind date interesante referitoare la: modul tradițional de construire a unei casei, de transmitere a gospodăriei și moștenirea pământului; peisajul antropoc al comunei și modul tradițional de organizare a acesteia; transformările survenite în societatea rurală, cu efecte asupra vieții tradiționale și a cutumelor legate de moștenitori; autoadministrarea satului (sunt menționate reminiscențe ale vechiului obicei al devălmășiei, supraviețuirea obiceiului „giuruieli”); situația cultelor religioase; norme sociale de comportament; evidența locuitorilor în funcție de gradul de instruire ș.a.¹¹.

Oferind date despre evoluția arhitectonică a locuințelor, descrierea gospodăriilor țărănești, etnografie și folclor, industria casnică, meșteri populari, monografiile dedicate unor localități bucovinene¹² sunt, de asemenea, surse istoriografice importante pe baza cărora ne putem face o imagine despre patrimoniului construit al Bucovinei. De exemplu, în lucrarea monografică dedicată comunei Sucevița, Valerian Procopciuc se oprește și asupra evoluției arhitectonice a gospodăriilor de aici, unde se mai păstrează case cu un stil arhitectural tradițional. Primele case erau construite pe temelii de lespezi de piatră, din bârne necioplite, încheiate în „căței drepți”, acoperite cu draniță. Uneori, la prinderea anumitor elemente de construcție, erau folosite cuie fasonate din lemn de

⁹ Mihai Camilar, *op. cit.*, *passim*.

¹⁰ Pentru detalii vezi Rodica Iațencu, „Considerații privind cercetările sociologice din Bucovina în perioada interbelică”, în „Analele Bucovinei”, anul XVII, nr. 2 (35), 2010, pp. 493–518.

¹¹ Paula Popoiu, *Fundu Moldovei. 80 de ani de la prima campanie monografică, 1928–2008*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2008.

¹² O listă a lucrărilor, studiilor și articolelor monografice consacrate localităților bucovinene este alcătuită de Vasile I. Schipor, *Cuvânt de încheiere*, în Valerian Procopciuc, *Sucevița, sat al obcinilor Bucovinei și gropniță a Movileștilor*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003, pp. 293–296.

tisă. Locuințele aveau o singură cameră sau o cameră și o tindă. Acestea nu erau tencuite, dar în interior se bătea bungeac (mușchi) printre bârnele pereților. La început, pe jos se bătătorea pământ, peste care se așternea cetină de brad, ulterior se folosea pământ argilos, în amestec cu bălegar de vacă (obicei care a dăinuit, în unele cazuri, până în deceniul trei al secolului al XX-lea). Ulterior, casele erau tencuite în interior, iar în exterior, după ce se băteau în bârne „pureci”, se tencuia cu pământ amestecat cu paie numai câte un brâu în jurul ușilor și ferestrelor. În majoritatea caselor, tavanul nu era sufî (tencuit), ci realizat pe grinzi („cordare”) întinse de-a lungul podului. Arhitectura caselor din Sucevița a cunoscut mai multe faze evolutive. În general, o casă veche românească era compusă dintr-o prispă, o tindă și o cameră sau două, cu acoperișul în patru table, cu învelitoare din draniță, cu partea din spate, de la nord, mai coborâtă față de celelalte laturi, constituind un paravan în fața viscolului. Mai târziu, locuința se mărește cu încă una sau două camere, prispa este înlocuită treptat cu un gang (acesta înconjură, în unele cazuri, toate laturile casei) în fața căruia, la unele case, era construit un cerdac, pe ale cărui margini era amplasate laițe. În ceea ce privește poziționarea camerelor, din tindă se intra, prin stînga, în „casă” – cu rol de bucatărie și dormitor, iar prin dreapta în „casa cea mare” – locul de primire al oaspeților și de păstrare a zestrei. Tot din tindă se intra în pivniță sau se urca în podul casei (uneori aceste intrări se puteau face prin cămară). Valerian Procopciuc amintește și de câteva elemente caracteristice în construcția caselor românești. Încheieturile bârnelor în colțurile caselor se numesc cheotori; costoroabele sunt ultimele bârne de sus ale pereților, pe care se sprijină cornii (căpriorii) acoperișului. Pe aceștia se prind leăturile, peste care se bate dranița. Aceasta avea formă triunghiulară, purtând numele de „harăți”. Atât la case cu prispă, cât și la cele cu gang, sub streșină se agățau „drughini” (leături sau prăjini), pe care erau înșirate rufele spălate, cununile cu ceapă sau usturoi, știuleții de porumb sau era scoasă zestrea la aerisit. Valerian Procopciuc prezintă și câteva date despre construcția caselor nemțești: în procesul de construire a acestora nu se foloseau bârnele întregi; între tălpile și cununile casei se plantau, prin „căței”, amnarele (stâlpii), iar între amnare se putea folosi, ca umplutură, și material lemnos de dimensiuni mici; acoperișul acestor case era în două table, nu aveau ganguri și cerdacuri; interioarele erau compuse dintr-un antreu (fosta tindă), două camere, o bucatărie și o cămară. Începând cu anii 1920–1930, acest stil de construcție a fost adoptat de locuitorii din Sucevița, așa încât în anul 1987, după cum ne informează Valerian Procopciuc, în sat mai erau doar șapte case cu aspect tradițional românesc¹³.

Alte mărturii privitoare la casa tradițională bucovineană sunt consemnate în monografia dedicată comunei Pârteștii de Sus. Autorul, Nicolae Cojocaru, în capitolul „Arta populară”, prezintă gospodăria tradițională: casa, șura, hambarul, coșerul, șandramaua (anexa pentru lemne), poiata, fântâna și pivnița. Aici este descrisă casa lui Artemie Cojocaru (secolul al XVIII-lea), construită din bârne

¹³ Valerian I. Procopciuc, *op. cit.*, pp. 63–69.

lungi de brad și mai puțin de molid, încheiate „în chiotori”, cu acoperiș înalt de șindrilă, în patru ape, cu prispă (pe lângă peretele fațadei și în părți) din pământ bătătorit, unsă cu „muruială”. Pereții sunt clădiți din bârne întregi, lucrate numai din topor, peste care sunt așezate cosoroabele, căpriorii și leăturile, toate prinse în cuie de lemn. Casa are intrarea prin față, unde, la mijlocul peretelui frontal, are tăiată ușa ce dă în tindă. Camerele din interiorul locuinței sunt dispuse în ambele părți în mod proporțional, „păstrând o strictă separație, funcțională”. Tinda tradițională, o încăpere lungă și îngustă (care, în trecut, nu avea tavan), străbate clădirea prin mijloc și din ea se intră, în stânga, în „căsuță” (odaia de locuit), iar în dreapta, în „casa cea mare” sau „casa din jos” („casingios”), o încăpere de sărbătoare, orientată întotdeauna spre răsărit sau „în jos”, cum zic localnicii. „Căsuța” era pardosită cu pământ bătut și uns cu „muruială”, cu tavanul din scânduri groase de brad, sprijinite pe grinzi transversale, în care se băteau cuie de lemn pentru atârnat diferite obiecte. În interior, un rol aparte îl ocupa, în trecut, vatra, mai apoi cuptorul, zidit din cărămidă și piatră, care servea și ca loc de dormit pentru copii. Lângă cuptor era așezat patul de dormit (unul sau două, în funcție de mărimea familiei), iar pe lângă pereți, două lavițe lungi, cioplite din lemn masiv, și masa. O piesă tradițională din încăperea de locuit era blidarul, prins pe perete lângă ușă sau așezat pe un dulăpior cu picioare din țăruși. Aici se țineau vase de tot felul, coșărucă cu linguri, sucitorul, scăcița, răclița și câteva ouă roșii încondeiate, ce se păstrau de la un an la altul. Tot în această încăpere era și leagănul pentru copii și unul sau mai multe scăunele mici, cu patru picioare. În „odaia de zile mari”, bogat și frumos împodobită, se primeau oaspeții și peșitorii și se organizau petreceri prilejuite de evenimentele însemnate din viața familiei (nunți, botezuri, colăcării, hramuri, sărbători religioase); tot aici se organiza ritualul și ospetele funebre. Mobilierul acestei camere era compus din două lavițe lungi, așezate pe lângă pereți, o masă, lada de zestre, un pat de lemn; din perete în perete era instalat „grindariul”, pe care se întindeau lăicere, ștergare, țoale. Din această cameră lipsea soba, introdusă abia la începutul secolului al XX-lea. Casa tradițională din Pârteștii de Sus mai avea una sau două cămări, așezate în partea din spate a casei, cu intrarea din tindă (la casele mai vechi din sat cămările erau netencuite, spațiile dintre bârnele pereților fiind umplute cu mușchi de pajiște). În anul 1980, când Nicolae Cojocaru a scris monografia dedicată localității Pârteștii de Sus, majoritatea locuințelor din sat, deși construite în diferite epoci, erau case tradiționale, care păstrau, în proporție de 80% atât vechiul sistem de împărțire și dispoziție al încăperilor, cât și schema funcțională tradițională¹⁴.

Ion Afloriei, în monografia dedicată localității Izvoarele Sucevei, ne oferă informații despre gospodăria tradițională huțulă. Casa era construită din bârne de molid, încheiate „stânește”, așezate pe tălpi – bârne groase, cioplite, care se clădeau pe o temelie de piatră de râu, pe care se așeza talpa („pidvalina”).

¹⁴ Nicolae Cojocaru, *Pârteștii de Sus, o așezare din Bucovina. Monografie folclorică*, București, Editura Litera, 1980, pp. 118–123.

La pereți se foloseau bârne groase, rotunde, necioplite. Acoperișul, de regulă, se construia în patru ape, din draniță, iar evacuarea fumului se realiza prin una sau două gemulețe (cahle sau fumărițe). Cahlele constituie un element distinctiv față de casele românești. Alte elemente specifice: streșinile sunt joase, iar „apa” din spatele casei cobora aproape de pământ și forma ceea ce localnicii numeau „coleșnea” (adăpost pentru oi); partea din față a casei era prevăzută cu prispă („ganoc”), cu portiță susținută de stâlpi înflorați; în jurul locuinței, în afară de grajd și șură, se aflau acareturile: fânarul (oborocul); camera pentru alimente și haine („clichi” sau „comora”), care putea fi inclusă în planul casei sau era ridicată în ogradă, separat; vatră (o încăpere de aproximativ 2/2 m) servea la prepararea cașului și, iarna, la afumarea porcului; magazia pentru lemne și unelte agricole; pivnița (unde se depozitau cele necesare pentru iarnă); fântâna („cherneța”). Gospodăria tradițională de la Izvoarele Sucevei cuprindea următoarele încăperi: casa de zi („hata”), care îndeplinea funcția de bucătărie (aici se găseau vatra, hornul și cuptorul), dar și de dormitor; casa mare („faina hata/veleca hata”, unde se afla lada de zestre, servea la primirea oaspeților sau a peșitorilor); tinda („horoame”) era situată între cele două camere. Interiorul casei nu „se ungea”, varul fiind folosit mai târziu, însă tavanul, cu cele patru–cinci grinzi, rămânea cu lemnul aparent. Spațiul era organizat judicios: cuptorul masiv, cu vatră, lângă care erau așezate polițe („poleța”) și blidare; lavițele („laveța”), acoperite cu țesături de lână, se aflau în preajma cuptorului; alături, se așeza patul („lujko/postil”), iar în partea opusă era loc pentru masă („stiu”) și câteva scaune („crislo/stoleț”); în colțul de lângă ușă erau dulăpioare și rafturi pentru vase. Pereții erau împodobiți cu lăicere și scoarțe, iar peretele dinspre masă era ocupat de icoane. Pe jos se folosea lutul, podeaua din scânduri fiind folosită mai târziu. Gospodăria era îngrădită cu garduri masive (bârne groase), așezate orizontal și acoperite cu două rânduri de draniță, un alt element caracteristic pentru gospodăriile cu ocol. Gardurile care împrejmuiau proprietatea erau din „răzlogi”, rezultați din despicarea lemnului rotund. Un loc important în cadrul gospodăriei îl ocupa curtea („podvirea/ograda”). Fiecare gospodărie avea grădină („horod”), plantele cultivate acoperind doar în parte necesarul familiei: usturoiul („cismok”), ceapa („șibuli”), varza („kapusta”), sfecla roșie („svekla”), pătrunjelul („petrușka”), macul („mak”), bobul („bib”), morcovul („morkva”). În fața casei existau straturi cu flori multicolore¹⁵.

Lucrări despre arhitectura populară bucovineană și gospodăria tradițională țărănească se regăsesc și în istoriografia germană. La sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut două lucrări ample referitoare la Bucovina¹⁶. Una dintre acestea, intitulată *Bukowina*, a apărut în cadrul enciclopediei *Die österreichisch-ungarische Monarchie*

¹⁵ Ion Afloriei, *Izvoarele Sucevei, o comună din munții Bucovinei. Studiu monografic*, Suceava, Editura Accent Print, 2009, *passim*.

¹⁶ Pentru detalii referitoare la aceste lucrări, vezi Ovidiu Bătă, „Bucovina și bucovinenii în cuvânt și imagine la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în „Analele Bucovinei”, anul XIX, nr. 1 (38), 2012, pp. 295–301.

in *Wort und Bild (Monarhia Austro-Ungară în cuvânt și imagine)*, Viena, 1899 (enciclopedia avea 24 de volume, cel referitor la Bucovina fiind al 20-lea). Volumul *Bukowina* oferă cititorilor un bogat și interesant material informativ despre geografia și istoria provinciei, a locuitorilor, obiceiurilor, culturii și activităților economice. Aici, Karl A. Romstorfer publică studiul „Orstanlage und Wohnungen” (Așezări și locuințe)¹⁷, din care aflăm că, la vremea intrării Bucovinei sub administrație austriacă, nu se putea vorbi despre gospodării țărănești cu clădiri corespunzătoare locuirii sau cu destinație agricolă. Autorul oferă detalii despre construcția bordeielor – acestea constau într-o groapă săpată în pământ, adâncă de un metru, cam doi metri de lățime și trei metri de lungime, în colțurile căreia se înfingeau trunchiuri neprelucrate de copac, pe cât posibil bifurcate la vârf. Pe acestea se fixau, în lungime, două bârne solide de lemn, la capetele cărora se fixau, pe diagonală, alte două bârne. Astfel se realiza structura de susținere a acoperișului. Acesta era făcut din proptele, scânduri, nuiele, iar pe deasupra se ungea cu lut. Pereții erau construiți cu ajutorul unor proptele sau bucăți de scândură, îngropate în pământ, într-o poziție înclinată, așa încât această locuință primitivă, privită din afară, avea forma unei movile. Intrarea, puțin mai înaltă de un metru, se afla pe partea îngustă, de sud sau de est; pe peretele mai ferit de intemperii se făcea o fereastră, nu mai mare decât un cap de om. Pe peretele opus se afla un cuptor împletit din curpeni, uns cu lut, în forma unei coloane, ceva mai întărită în partea de jos, care trecea prin acoperiș, ținând loc și de horn. De-a lungul a trei laturi ale cuptorului, soclul acestuia era puțin mai lat, putând fi folosit ca loc de dormit, destul de strâmt, dar foarte căutat în iernile friguroase. Sub el se afla o mică gaură, folosită pentru coacerea hranei. De-a lungul peretelui opus și a celui cu fereastră erau construite paturi din scânduri neprelucrate; pereții erau dați cu var și pe ei erau fixate polițe mici, pe care se depozitau puținele vase de bucătărie și alte obiecte. De obicei, o astfel de locuință din pământ mai are și o tindă, făcută din împletituri, cu un spațiu separat pentru animale. În privința caselor, acestea aveau, de regulă, o tindă foarte mică și o odaie strâmtă, rareori o cămară. Acestea erau construite din împletituri unse cu lut sau aveau pereți de lemn. Aceștia se sprijineau pe niște pietre dispuse la colțurile casei și în câteva puncte intermediare, mai rar pe o temelie zidită. Grinzile cele mai de jos, mai ales cele de pe partea de sud și de est, depășesc peretele cu până la jumătate de metru. Deasupra lor, orizontal, se puneau scânduri, sub forma unei bănci, cu excepția cazului când se mai construia și un gang înălțat. Deseori, această bancă era făcută din lut bătătorit. Din același material era făcută și podeaua, la o înălțime de 4 decimetri de sol; foarte rar se foloseau scânduri. La munte, peretele era aproape întotdeauna susținut de grinzi centrale; era alcătuit din trunchiuri rotunjite de copac, foarte atent îmbinate, iar îmbinările erau izolate cu mușchi. Pe interior, dacă nu era uns, lemnul era prelucrat până devenea

¹⁷ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. XX, *Bukowina* (în continuare se va cita: *Bukowina*), Wien, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1899, pp. 338–353.

neted. La șes, peretele era construit tot cu grinzi, dar lemnul folosit era nefinisat, de calitate mai slabă, uns cu un amestec de lut și paie (chirpici), iar pe diagonală se băteau numeroase cuie de lemn. La îmbinările exterioare, grinzile de jos nu ieșeau mult în afară, dar cele de sus, care susțineau acoperișul, erau dispuse în trepte. Cu timpul, lemnul de construcție a fost tăiat în patru canturi, iar la îmbinare capetele grinzilor nu mai rămâneau afară. Chirpicul era fixat cu șipci, bătute în cuie; lutul era amestecat cu bucăți de piatră sau țiglă, ceea ce făcea ca amestecul să fie mai rezistent, mortarul de var să aibă aderență mai bună, iar casa să aibă aspectul unei construcții zidite. O metodă ieftină de construire a pereților, la șes, mai ales pentru clădiri mai puțin importante, era fixarea unor lemne despicate între stâlpi, peretele rezultat purtând denumirea de „Stakenwand”. Atât stâlpii, cât și lemnele, se ung apoi cu chirpici.

În același volum, Ion Sbiera și Simeon Florea Marian semnează articolul „Die Rumänen”¹⁸, în care se fac referiri la gospodăria țaranului român, „simplă, dar curată”, construită din lemn, acoperită cu șindrilă sau strujeni (juți). Casa era orientată întotdeauna cu fața către sud și era împărțită de o tindă în două părți inegale. În stânga tinzii, în partea mai mică, orientată spre vest, se afla o cameră ce servea ca bucătărie și loc de dormit, cu două ferestre, una pe peretele de pe partea frontală a casei și una pe peretele vestic. În spatele acestei, de regulă, singure camere din această parte a casei se putea afla, în unele locuințe, și o cămară mică, cu intrarea din tindă. Partea mai spațioasă a casei, din dreapta tinzii, orientată spre est, era amenajată ca o cameră destinată oaspeților și sărbătorilor în familie (casă mare) și avea o fereastră pe peretele estic, deasupra căreia se puneau icoane, și alte două pe peretele frontal. Aici se păstrau hainele de sărbătoare, cearșafurile mai bune și, după caz, zestrea fetelor de măritat, lucruri care sunt fie atârinate de o grindă, fie păstrate într-o ladă încuiată. În unele case, cam un sfert din spațiul acestei camere era delimitat, înspre partea de nord, cu un perete din scânduri sau grinzi, cu intrarea din cameră și cu o mică ferestruică pe peretele estic, spațiu care era folosit ca loc de îmbrăcat, îndeosebi pentru femei, dar și ca loc de dormit. În fața casei și a laturii de vest, uneori și a celei de nord, se afla o curte mai mare și o fântână cu cumpănă sau cu un simplu cârlig. În partea de est a casei, uneori și în partea de sud a curții, se afla, de obicei, o mică grădină de legume și de flori, separată de curte și de restul proprietății printr-un gard. În spatele casei și în partea de vest a curții erau construite anexele gospodărești și adăposturile pentru animale, în spatele cărora, de regulă, se afla și o mică livadă. În cazul oamenilor mai săraci, casa consta doar din tindă și o singură cameră, care avea doar două ferestre, una pe peretele frontal și una pe cel de la est; de asemenea, anexele erau reduse doar la strictul necesar sau lipseau cu desăvârșire.

Despre casele lipovenilor scrie Dimitrie Dan¹⁹. Acestea erau construite numai din lemn și erau acoperite, de regulă, cu șindrilă. Din tindă se intra, în dreapta, în

¹⁸ *Ibidem*, pp. 191–227.

¹⁹ Dimitrie Dan, „Die Lipowaner”, în *Bukowina*, pp. 282–294.

camera de locuit și în stânga, în bucătărie. În stânga bucătăriei, sub același acoperiș, se afla grajdul, împreună cu adăpostul pentru căruță. Icoanele și candela erau expuse într-un colț al camerei de locuit, cât mai la vedere. La peretele de vest era așezat patul matrimonial, din lemn de brad, ferit de privirile indiscrete cu o draperie roșie. De-a lungul peretelui de la nord și a celui de la vest se aflau bănci de lemn, iar în fața lor, uneori, o masă sculptată de brad. În bucătărie, chiar la intrare, se afla soba cu cuptor, ultimul servind, în timpul iernii, și ca loc de dormit, și de aceea era și acesta mascat cu o draperie roșie.

Casele armenesti, despre care scrie tot Dimitrie Dan²⁰, au acoperișuri înalte, ascuțite, prevăzute cu deschideri corespunzătoare hornurilor, de obicei situate pe partea dinspre est. Pentru înfrumusețarea acoperișului, la colțuri, acolo unde sunt punctele de îmbinare, se pun două bârne de lemn strunjite, asemănătoare paratrăsnetului, lungi de un metru. Casele, păstrate curate, au mai multe camere de locuit, cu divanuri orientale, lungi, care servesc drept loc de dormit și de odihnă, cu mobilă modernă, foarte confortabile, chiar luxoase, dar nu supraîncărcate. Stilul de construcție al caselor, care nu poate fi conceput fără un gang de lemn de jur-împrejurul casei sau fără o verandă cu stâlpi de lemn sau piatră, a fost împrumutat de armeni de la români.

În același volum, sunt prezentate și informații despre gospodăriile rutenilor, huțulilor, germanilor, polonilor, maghiarilor, slovacilor și țiganilor²¹.

Pe baza cercetărilor privitoare la patrimoniul construit (case tradiționale) al Bucovinei istorice se pot trage câteva concluzii: în provincie s-au dezvoltat mai multe tipuri de gospodării, în funcție de relația pozițională dintre casă și șură; casa țărănească din Bucovina are câteva particularități (masivitate, soliditatea materialului și a tehnicii de construcție); din punct de vedere al sistemelor constructive, locuințele au trecut prin diferite etape de evoluție: – locuința monocelulară; – casa cu tindă rece (în spațiul bucovinean, spre deosebire de alte zone românești, nu s-au semnalat instalații de încălzire în tindă) și o cameră de locuit; – locuința cu tindă, cameră de locuit și cămară în spatele tindei (acest tip de locuință este rar întâlnit în restul arhitecturii românești); – locuința cu tinda la mijloc și două camere cu intrări separate; – locuința bicelulară, cu camere aproximativ egale; – case cu planimetrie mai dezvoltată, având chiar și patru camere, cu gangul dispus în jurul construcției. În planimetria casei tradiționale bucovinene se disting câteva elemente constructive: prispa și foisorul/cerdacul. Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Bucovina, sub influența culturală germană, a avut loc o extindere planimetrică și o îmbunătățire a organizării interiorului locuințelor.

²⁰ Idem, „Die Armenier”, în *Bukowina*, pp. 320–329.

²¹ Alexander Manastyrski, „Die Ruthenen”, pp. 228–270; Raimund Fr. Kaendl, „Die Huzulen”, pp. 271–281; Johann Polek, „Die Deutschen”, pp. 295–305; Raimund Fr. Kaendl, „Die Polen”, pp. 306–313; Johann Polek, „Die Ungarn und die Slovaken”, pp. 314–319; Dimitrie Dan, „Die Zigeuner”, pp. 330–337.